

УДК 159.9(092)(477)

Н. А. ХАРЧЕНКО

м. Умань

nadyakovtyn-meri@mail.ru

ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ Г. С. КОСТЮКА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ НА ТЕРЕНАХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуті основні тенденції, які вплинули на формування наукових поглядів Г. С. Костюка. Акцентується увага на ранньому періоді наукового становлення вченого як передумови його подальших досліджень у галузі психології. Подається особистісна характеристика Г. С. Костюка як творця вітчизняної психологічної думки.

Ключові слова: Григорій Костюк, психологічна думка, становлення вченого.

Психологічні погляди Г. Костюка формувались у найбільш складний період становлення наукових та організаційних основ психологічної науки.

Аналіз життєвого шляху Григорія Силевича дозволяє виділити декілька етапів в його творчому становленні. Один із них – експериментально-педагогічний – полягає у формуванні першочергових практичних завдань організації системи народної освіти України. Цей етап охоплює більш ніж шестилітній період творчості Г. Костюка (1924–1930). Результати досліджень були представлені автором у 10 публікаціях, виконаних у руслі прямих вимог педагогічної практики. Найбільше уваги приділялось використанню в школі тестів по визначенню рівня успішності у навчанні. Основне завдання циклу означених публікацій, на думку самого вченого, полягало у подоланні «кустарної» практики тестування, в застереженні учителів від надлишкового поспіху під час прийняття на основі результатів практичних рішень, в подоланні «анархізму» оціночних суджень, що охопив викладацький колектив.

Ранній період становлення особистості Г. С. Костюка та особливості формування його основних наукових позицій певною мірою висвітлені у наукових працях його учнів «Г. С. Костюк – особистість, вчений, громадянин: До 110-ої річниці від дня народження» С. Максименко, «Г. С. Костюк – основоположник історії української психології ХХ століття» В. Пискун, «Спадщина Г. С. Костюка як гуманістичний орієнтир розвитку у вітчизняному

освітньому просторі» П. Скляр, особливе значення май і дисертація Я. Ц. Зелінської «Психологічні аспекти професійної орієнтації в науковій спадщині Г. С. Костюка», в якій подається характеристика життєвого шляху митця психологічної науки і частково порушується питання раннього періоду становлення особистості Г. Костюка як наукового діяча.

Життєвий та творчий шлях Г. С. Костюка у ракурсі зародження психологічної думки вченого вимагає детального вивчення та аналізу з наукової точки зору. Особливо важливо розглянути ранній період становлення особистості відомого психолога крізь призму контекстного аналізу історичних літературних джерел.

Г. Костюк народився 5 грудня 1899 року в селі Могильне (зараз Гайворонського району) Кіровоградської області. Відносно атмосфери в родині, умов виховання, а також самоосвіти Як виповнилося синові 12 років батько запряг коней і повіз його в Немирів (Вінницька область) продовжувати науку. В Немирові була одна з кращих в Україні гімназія, яка мала давні традиції і славилася тим, що давала учням глибокі знання. Щоліта гімназист, а потім студент приїжджав у село – і не задля відпочинку. Літо проходило у праці, – скільки міг, допомагав батькам.

Щодо раннього періоду життя вченого, який передував вступу майбутнього науковця до спеціального навчального закладу м. Києва – Колегії Павла Галагана, необхідно констатувати відсутність матеріалів. Саме цей навчальний заклад вплинув на форму-

вання стилю подальшого життя та діяльності психолога. Доказом такого впливу, на нашу думку, є задки учениці науковця Н. Францевої (1985), в яких аналізується стиль виховання і навчання Колегії: високі моральні якості, професійна компетентність і педагогічний талант Г. Костюка зростили нове покоління, для якого вдячна пам'ять по свого Учителя і його ролі супроводжували і спрямовували всю їх нелегку трудову діяльність.

Селянський син Григорій Костюк зміг навчатися у Колегії Павла Галагана завдяки тому, що в умовах великого конкурсу блискуче здав вступні екзамени і був зарахований на повне утримання закладу. Певна самостійність закладу, підбір гарних педагогів і обдарованих вихованців, широка програма, що наближалась до інститутської, – усе це створило гарні умови для навчання.

У бурхливі роки громадянської війни Колегія Павла Галагана припинила своє існування, а Г. Костюк їде в 1919 р. в рідне село Могильне, де працює народним учителем у своєму рідному селі. У 1920 році він повертається до Києва і стає студентом філософсько-педагогічного відділу факультету професійної освіти Вищого інституту народної освіти. Щоб мати змогу вчитися, одночасно працював коректором, редактором відділу мови у видавництві «Книгоспілка». Цей інститут був правонаступником Університету св. Володимира, і там викладали прекрасні університетські професори – С. А. Ананьїн, В. Ф. Асмус, С. М. Гіляров, Й. Б. Селіханович та ін. Дослідницький хист у талановитого юнака прокинувся ще у студентські роки. Він був старостою студентського наукового гуртка (який тоді називався семінаром підвищеного типу), на заняттях якого виступав з цікавими доповідями.

На час вступу Г. Костюка до Київського інституту народної освіти, його «каркас» складали студенти розформованого Київського університету і слухачі Вищих жіночих курсів, а також студенти Київського учительського інституту. На 1920 рік лише 15% викладачів КІНО читали лекції українською мовою. Через відсутність психологічної і філософської літератури на українській мові, програми з психології розроблялись відповідно до робіт російських авторів. Часто до програм включались курси, затвердженні для системи

гімн азійської освіти (психологія і логіка в гімназіях читались в якості курсу філософії). Разом з тим, до 1920 року відносяться перші спроби створення російсько-українського термінологічного словника з психології.

Активні перетворення в системі народної освіти і період організованого оформлення психологічної науки не могли не вплинути на наукове становлення Г. С. Костюка, особливо якщо прийняти до уваги й викладацький склад, підібраний із видатних науковців вітчизняної філософської і психолого-педагогічної думки. В цей період спостерігається становлення особливості психологічної терпимості Г. Костюка. Початок студентського життя вченого співпав з періодом перетворення в Україні всієї системи вузівської підготовки і побудови нових форм організації науково-дослідної діяльності в країні. Цей проміжок часу необхідно започаткувати як старт діяльності Г. Костюка у науковій галузі.

Після закінчення у 1923 р. Київського інституту народної освіти науковець без відриву від виробництва (з 1922 по 1930 р.) працював вчителем математики, а з 1924 року завідувачим трудової школи-семирічки № 61 м. Києва. У Києві розгортається подальша педагогічна й наукова діяльність Григорія Силевича. Очоливши одну з дослідних шкіл Наркомату освіти України, він, ще дуже молодий, своєю принциповістю відданістю справі завоював авторитет у викладачів (серед них були вельми цікаві люди – досить назвати Степана Васильченка), заслужив любов дітей і, переборюючи чималі труднощі (передусім матеріального плану), досягав дедалі кращих результатів.

Працюючи в школі, Григорій Костюк все більше зацікавився науковими дослідженнями. Дебютував Г. С. Костюк у журналі «Радянська освіта» за 1924 р., де з'явилася перша публікація за підписом Г. Костюка «Математика в трудовій школі (3 досвіду київських трудових шкіл за 1923/24 навч. рік)». Науково-дослідницькій діяльності Г. С. Костюка сприяла й та обставина, що очолювана ним Київська трудова школа № 61 ім. Франка в той час була дослідною школою Народного комісаріату освіти УРСР. Отже, фактично з перших же кроків своєї самостійної роботи Григорій Силевич опинився в епіцентрі пси-

холого-педагогічних досліджень, що проводилися в республіці.

Навички формувались Г. Костюком у предметно-практичній діяльності учнів (операційні вміння), яка підкріплюється широкою соціально-культурною мотивацією (практичне використання в побуті – народному господарстві). Запропонований Григорієм Силевичем спосіб попереджував разом з тим існуючу у школах (у межах тільки міста Києва використовувались різноманітні програми навчання математики, що багато в чому відрізнялись одна від одної) безвідповідальність вибору змісту та методів навчання математики.

Означеною публікацією в радянській педагогічній психології була визначена ціла галузь, яка в подальшому створила самостійний предмет спеціаліст з педагогічної психології (до проблеми психології вивчення арифметики Н. А. Менчинська, наприклад, звернулась у 1929 році, тобто через п'ять років після вказаної публікації Г. Костюка).

Особливий вплив на область пошуків українських психологів, що в той час безпосередньо підпорядковувались Народному комісаріату просвіти, мали політичні події того часу, які передбачали збільшення числа неосвічених громадян та «придушення» українського освітнього середовища. З такою соціально-економічною ситуацією зіштовхнувся Г. Костюк на початку своїх наукових пошуків, яка й визначила логіку і спосіб реалізації його прагнень, мотиви та відповідні випереджувальні позиції психолого-педагогічної думки.

Для психологів України досліджуваний період характерний вивченням проблеми втоми як першочергового завдання. Як зазначав І. В. Карпов, «наша школа пережила важкий час явищ перевтоми учнів. На кінець кожного навчального року спостерігались майже епідемічні явища захворюваності школярів на підґрунті розумової перевтоми» [2, 170]. Додатковою перешкодою навчального плану була майже повна відсутність у розпорядженні досліджень експериментальних методик при достатньо обережному відношенні керівників шкіл до дослідницьких починань взагалі. «Школи бояться експериментів» – констатував сучасник Г. Костюка і його колега по професії І. Гордон [1, 3].

Перша наукова стаття Г. Костюка, як уже згадувалось раніше, присвячена питанню методики навчання математики в школі [3]. Вважаємо, що область математики сприймалась вченим як та, оволодіння котрою забезпечувало учню базові вміння і здібності для подальшого засвоєння інших навчальних предметів, як умова формування у школяра логічного мислення. Не виключений і інший варіант – бажання поділитися з колегами досвідом реалізації деяких методів навчання математики, що заслуговують широкого застосування. Останній на наш погляд є більш вірогідним, оскільки ідея праці полягала в тому, щоб «оновити і зробити живим викладання дисципліни, яка славиться сухістю» [3, 27].

Реалізація цієї ідеї здійснювалась шляхом залучення школярів в ході виробничої та навчальної практики в процес повсякденного життя школи. Практичні заняття супроводжувались інформацією щодо ролі математики в історії культури народів, через опис життя і творчості видатних математиків давнини. Все це повинно стимулювати в учнів активність, творчу самостійність, використання одержаного раніше досвіду. Досвід дитини, на думку Г. Костюка, складає те природно-психологічне підґрунтя для подальшого оволодіння математичними поняттями, яке раніше вважалось невідповідним реальності.

Аналіз проблеми раціоналізації в навчальній діяльності в школі були присвячені дві наступні статті Г. Костюка. Виходу в світ цих матеріалів передувала аналіз матеріально-технічного стану школи, що обмежував нормальну організацію в ній навчального процесу. «Ми педагоги, – звертався Григорій Силевич до своїх колег, – часто говоримо про перевтому наших учнів, але у значній мірі покладаємось на те, що хтось ззовні чи зверху знімає це навантаження з нас і з школярів... Необхідні всесторонні, наполегливі, вдумливі і щоденні заходи школи для того, щоб покращити свою та дитячу працю» [2, 95].

Поєднуючи керівництво школою з навчанням в аспірантурі з психології в КІНО, Г. С. Костюк проводить дослідження з проблеми розумового розвитку учнів, публікує їх результати. І вже у перших своїх працях порушує принципові питання, актуальні і в теоретичному, і в практичному плані. Базуючись

на аналізі великих масивів даних, він ставить під сумнів домінуючу на той час про константних (незмінність) показників розумових здібностей дитини, розкриває роль умов, у яких відбувається психічний розвиток.

У 1928 році без відриву від роботи він закінчив аспірантуру при ІНО. Свої дослідження тих років про індивідуальні відмінності в інтелектуальному розвитку дітей Г. Костюк узагальнив у промоційній дисертації (типу кандидатської), яку успішно захистив у 1929 (в деяких виданнях – у 1930) році. Основний зміст дисертації викладено у ґрунтовній публікації «До проблеми константності індивідуальних інтелектуальних різниць у дитячих групах». Таким чином, Г. Костюк ще в юнацькі роки захопився темою, що стала змістом його життя. Цей генеральний напрям його наукових пошуків зводився, по суті, до проблеми співвідношення навчання, виховання і розвитку. Русійні сили розвитку людської особистості заповнили увагу вченого ще на зорі його наукових студій. Це був прозорливий вибір, бо згадана тема залишається магістральною й нині в світовій психологічній та педагогічній науці.

Більш змістовні статті з психологічної проблематики з'явилися у Г. Костюка в 1928 році, присвячені питанню тесту і тестових вимірювань, що в значній мірі стосувались педагогічної психології. Ці роботи охарактеризували інтерес Костюка до проблеми тестових досліджень, який він проявляв і до вказаних публікацій [4,5]. Зокрема, в 1927 році в журналі «Шлях освіти» була розміщена його невеличка рецензія стосовно українського перекладу книги Монро «Педагогічні тести і вимірювання». Судячи по рецензії, вчений відносив появу в українській педагогічній літературі подібної книги до позитивного факту, в якості джерела інформації, яке аналізує американський досвід тестування шкільної успішності.

Мотивацією звернення Г. Костюка до питання тестового контролю стала достатньо невизначена шкала оцінок успішності школярів. Констатує відсутність в літературі необхідної ясності щодо теоретичного підходу, науковець застеріг педагогів від надлишкового поспіху у справі тестового контролю у школі, аргументуючи це тим, що в першу чер-

гу необхідна перевірка цих методик кваліфікованими спеціалістами.

По суті викладене вище дозволяє зробити висновок про перші спроби використання тестової перевірки окремих елементів навчального процесу (знання, вміння, рівень успішності), а також визнання тесту важливим компонентом інструментарію психолого-педагогічних досліджень. На думку Г. Костюка, важливо також підібрати правильну форму тестування, адже вибір форми є не стільки кількісна (статистична), стільки психологічна проблема. Цілком практичне питання завершилось виокремленням досить актуальної і багато в чому незрозумілої, але вкрай важливої для практичних цілей проблеми – проблеми константності – видозміни психічних функцій. Очевидно, з висуненням цього питання можна датувати зародження центральної для всієї творчості дослідника проблеми розвитку.

Як учений-дослідник Г. Костюк формувався і працюючи після закінчення аспірантури науковим співробітником дослідно-педагогічної станції Наркомосу (1928–1930). У 1930–1932 роках він був деканом педологічного факультету Київського педінституту. Зосередившись після закінчення аспірантури на науковій діяльності та викладанні психології студентам, Григорій Силович не працював уже директором школи і вчителем. Але найтісніший зв'язок із школою, глибоке знання її проблем і потреб він зберіг на все життя.

Невдовзі Г. С. Костюк стає одним з провідних психологів України. У 1930 році він стає керівником науково-дослідницької кафедри педології КІНО; по сумісництву очолює відділ психології Українського науково-дослідницького інституту педагогіки міста Київ. Багато працюючи, він успішно поєднував педагогічну і організаційну діяльність з теоретичними та експериментальними дослідженнями. Вчений веде активну викладацьку роботу, здійснює ґрунтові дослідження, друкує чимало статей, працює над підручником з психології для вузів.

Ще раніше – у 1933 році – Григорій Костюк у співавторстві з П. Чаматою і Є. Відро видав підручник «Педологія». У ті роки педологія була офіційно визнаною назвою для цілого ряду науковців, які вивчали дитину з психологічного, педагогічного, анатомо-

фізіологічного поглядів. Г. Костюк відносився до того напрямку в науці, представники якого відстоювали «чисту» психологію, тому й підручник, хоч і носив назву «Педологія», проте, по суті був посібником з дитячої та педагогічної психології.

До числа раніше поставлених психологічних проблем Г. Костюк додає і такі, що є наскрізними для всього подальшого його наукового шляху: проблема характеру і темпераменту особистості, причому науковець підкреслює, що навчальна працездатність не зводиться до функції інтелекту, але є функцією цілісності індивіда [5].

В якості ефективної можливості попередження низького рівня успішності в навчанні Г. Костюк вважає допустимою і необхідною комплектацію груп за рівнем їх підготовленості та загального розвитку. Необхідно звернути увагу й на позицію Г. Костюка стосовно біологічної спадковості, яка хоч і потребує звернення на себе особливої уваги, але все ж при застосуванні їх до практичних завдань школи є надто передчасною.

Після того як вийшла постанова ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекинуття в системі наркомосів» (1936) Г. Костюк почав активно критикувати неприйнятні для радянської педагогіки, педагогічні постулати про фатальність чинника спадковості та незмінність соціального середовища. У передвоєнні роки він написав цілий цикл теоретичних праць, що стосуються означеної проблематики.

Ще до війни – в 1938–1940 рр. – були опубліковані статті Г. Костюка, присвячені розробці К. Марксом проблеми людської свідомості. В наступні роки він постійно звертався до ідей К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, розкриваючи їх значення для розвитку психологічної науки. У своїй теоретичній діяльності Г. Костюк не уклінно слідував положенням марксистсько-ленінської філософії, в тому числі діалектико-матеріалістичній концепції розвитку. Г. Костюк

враховував багатогранність, різносторонність, протиріччя психологічних явищ, які досліджуються. Вчений відстоював думку про єдність основних психологічних закономірностей при всій різноманітності їх прояву, намагався виділяти основні риси в структурі різних якостей особистості.

Вагомий внесок здійснив Григорій Костюк в організацію психологічної освіти у нашій країні. В 1939 році вийшов перший в Україні та один з перших в країні вузівський підручник «Психологія», підготовлений вченим в співавторстві з П. Чаматою і Л. Гордоном. Із 20 розділів книги 16 були написані Григорієм Силовичем. Основним автором та головним редактором він залишався і під час перевидання в подальшому посібника в 1941, 1955, 1961, 1968 роках.

Таким чином, означений період став стартом подальшого формулювання та узагальнення проблем, які в майбутньому складуть лінію досліджень як самого Г. Костюка, так і організованого ним колективу психологів. Зауважимо, що впродовж розглядуваного періоду творчого шляху Г. Костюка (1924–1930), дослідник не звертається до теоретичних питань психології, а зосереджує увагу на питаннях дослідно-експериментальної спрямованості.

Список використаних джерел

1. Гордон Л. Проблема методической работы в области массового профобразования / Л. Гордон // Шлях освіти. — 1927. — № 4. — С. 1–6.
2. Костюк Г. С. Математика в трудовій школі (з досвіду київських трудових шкіл за 1923–1924 рр.) / Г. С. Костюк // Радянська освіта. — 1924. — № 10. — С. 27–35.
3. Костюк Г. С. Масове другорічництво міської трудової школи / Г. С. Костюк // Шлях освіти. — 1930. — № 9. — С. 103–120.
4. Костюк Г. С. Ще про бюджет часу, режим праці й відпочинку учнів та заходи школи в справі їх раціоналізації / Г. С. Костюк // Шлях освіти. — 1929. — № 7. — С. 78–95.
5. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. — К. : Рад. шк., 1989. — 608 с.

N. KHARCHENKO
Uman

FORMATION OF VIEWS AS G. S. KOSTIUK PREREQUISITE FOR ITS PROFESSIONAL DEVELOPMENT ON THE TERRITORY OF PSYCHOLOGICAL THOUGHT UKRAINE

The article describes the main trends that have influenced the formation of scientific views Kostiuk. The attention is focused on the early period of formation of scientific research as a prerequisite for its further

research in the field of psychology. Served personal characteristic Kostyuk as the creator of Russian psychological thought.

Key words: Gregory Kostyuk, psychological idea of becoming a scientist.

Н. А. ХАРЧЕНКО

г. Умань

ФОРМИРОВАНИЕ ВЗГЛЯДОВ Г. С КОСТЮКА КАК ПРЕДПОСЫЛКИ ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ НА ТЕРНАХ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены основные тенденции, которые повлияли на формирование научных взглядов Г. С. Костюка. Акцентируется внимание на раннем периоде научного становления ученого как предпосылки его дальнейших исследований в области психологии. Подается личностная характеристика Г. С. Костюка как создателя отечественной психологической мысли.

Ключевые слова: Григорий Костюк, психологическая мысль, становления ученого.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2015

УДК 37.015.3:159.955-057.87-37-051

Н. П. ШАЙДА, О. Г. ШАЙДА

м. Слов'янськ

natalya_shayda@mail.ru

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ УМОВ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

У статті розглянуто психологічні засади створення умов розвитку професійного мислення студентів. Визначено шляхи розвитку мислення вчителя: функціонально-операціональний, згідно якого студентам пропонуються для вирішення окремі педагогічні задачі, виділені у відповідності до основних структурно-педагогічних компонентів професійно-педагогічної діяльності (конструктивні, комунікативні, гностичні тощо); конструктивно-методичний, згідно якого студентам пропонуються для вирішення конкретні методичні проблемні ситуації, що сприяють формуванню методичного мислення. Зазначено, що у навчально-професійній діяльності реалізуються головні цілі професійної підготовки студентів.

Ключові слова: професійне мислення, професійна діяльність, мислення, навчальна діяльність, рефлексія, студенти.

Як відомо, якість освіти багато у чому залежить від якісної підготовки вчителя. Підготовка фахівців за педагогічними спеціальностями спрямована на озброєння їх відповідними знаннями, вміннями і навичками. Вчені визначають, що майбутній вчитель має не лише знати свій предмет, але і володіти узагальненими способами вирішення педагогічних задач, критеріями їх оцінки, водночас приймаючи проблеми як особистісно значущі, здійснюючи рефлексивний відбір способів їх вирішення і оцінки отриманих результатів, відшуковуючи засоби перетворення педагогічного процесу і маючи потяг до постійного оновлення і збагачення своїх знань. Як справедливо наголошує О. А. Дубасенюк, ефективність педагогічної діяльності багато у

чому залежить від вміння вчителя перспективно мислити і діяти адекватно поставленій меті (цілям), а відтак, питання формування і розвитку професійно значущих особливостей мислення педагога є найактуальнішим у системі підготовки відповідних кадрів.

Проблема становлення професійного мислення у період професійної підготовки студентів у вищому навчальному закладі розглядалася у роботах А. К. Маркової, О. М. Матюшкіна, С. В. Нужної, О. К. Тихомирова, О. Г. Солодухової та інших.

Мета статті – визначити психологічні засади створення умов розвитку професійного мислення студентів.

У навчально-професійній діяльності реалізуються головні цілі професійної підготов-